

tiské keramiky a vlivů kultury Vinča) a její výzdoba, je pojednáno o drobných keramických předmětech, nečetných lidských idolech a o zvířecí plastice a posléze jsou popsány kamenné, kostěné a parohové nástroje, resp. zbraně.

Hospodářský způsob života dokreslují nálezy zrnin (ječmen, pšenice jednozrnka a dvouzrnka), potenciálních rukojetí srpů, srpových čepelek a kamenných drtel na obilí. Podle částečných výsledků osteologické analýzy (S. Bökönyi) pochází 42,7 % kostí z domácích — a 57,3 % kostí z divokých zvířat (nárůst procenta lovné fauny — v době železovské kultury činil podíl domácích zvířat 85—90 % — v mladém neolitu je pozoruhodný a zatím stěží vysvětlitelný). Řada dokladů pak ilustruje drobnou nezemědělskou výrobu (zpracování dřeva, kůže, textilnictví, hrnčířství) a směnu (obsidiánová a spondylová cesta, počátky výskytu měděných artefaktů).

Z úvah o společenských poměrech zaujme představa N. Kalicze o společenské organizaci: lidé snad žili v rodinných konglomeracích po 30—35 duších, v nichž se rodily zárodky sociální stratifikace. Po smrti představitelů takové konglomerace pozůstali patrně spálili dům tohoto mrtvého a sídlištní okresek celé konglomerace přeměnili v pohřebiště; živi členové obcí se přestěhovali do jiné části lokality. To by bylo vysvětlením výše konstatované „vítrance“ uvnitř lokality a zároveň dokladem vztahů živých k mrtvým: mrtví zůstávali i nadále členy společnosti a tak se o ně i pečovalo.

Pro studium religiozního života je důležité poznání, že tzv. kultovní předměty nepatřily k výbavě zvláštních svatyní, nýbrž k interiéru jednotlivých rodinných domů. Tu však je na místě poznamenat, že sakrální objekty na lokalitě zatím objeveny nebyly a že ani o významu předpokládaného „rondeleu“ na aszódské lokalitě nic bližšího nevíme.

Následující odstavce hodnotí postavení místa v rámci LngK, maďarského a evropského neolitu. Je tu zmínka i o radiokarbonovém datování (nekalibrovaná data C_{14} v rozmezí 4030—5650 ± 100 B. C.). Podrobněji pak autor analyzuje vztahy lokality Aszód k sousedním, zvláště jižním oblastem (Vinča C—D).

Posléze autor formuluje své názory na vznik a dobu vzniku LngK v Maďarsku; potvrzuje dosavadní představu o dvou komponentách: místní železovské a sopotské, jejíž přítomnost spojuje i s pohyby menších skupin lidí (paralelní vznik sousední potiské kultury). Vznik nového lengyelského komplexu pak datuje na rozhraní fáze Vinča B₂/C.

Závěrem se dovídáme o demografických představách N. Kalicze: v jedné generaci mohlo na sídlišti v Aszód žít okolo 300 lidí (40—50 rodin). Zánik života na lokalitě asi souvisel se zhoršením existenčních podmínek (např. s úbytkem zvěře). Poměrně velké společenství se rozpadlo do malých jednotek, které se rozptýlily v okolí a pokračovaly na území východně Dunaje ve vývoji za změněné situace.

Kaliczovu knížku lze jen přivítat. Zkušený autor i v německém souhrnu předložil plastický a obdivuhodně celistvý obraz získaných poznatků z klíčové lokality. Vedle informací o materiální kultuře (kvalitní ilustrace poznání archeologických materiálů vhodně napomáhají) jsou cenné zvláště dedukce historického rázu. Nezbývá než popřát autorovi mnoho dobrého zdraví a vhodné pracovní podmínky k tomu, aby aszódské výzkumy mohl vbrzku využít v definitivním, tj. vyčerpávacím měřítku.

Vladimír Podborský

Chenrieta Todorova, *Kamenná-mednáta epocha v B'lgaria* (peto ch'iljadoketie преди новата era), Sofia 1986, 279 str., 35 chronologicko-periodizačních tabulek, 122 perokreseb a 40 plánek nebo grafů v textu, 72 reprezentačních fototabulek a 12 map v příloze, ruské a německé resumé.

Navýsost reprezentační monografie bulharského eneolitu z pera prominentní bulharské badatelky prof. dr. H. Todorovové představuje bezesporu špičkovou produkci archeologické literatury, a to nejen v měřítku bulharského pravěku, nýbrž přinejmenším v měřítku celoevropském. Kniha je došova nabitá faktografickým materiá-

lem, je mimořádně bohatě vybavena perfektní kresebnou a fotografickou dokumentací a co především: autorka povýšila archeologickou pramennou základnu do roviny veskrze historického pohledu na zpracovanou epochu. Monument, který takto bulharské archeologii (i sobě samé) zbudovala, bude určitě nadlouho těšce dostižitelným vzorem i pro přední evropské specialisty daného oboru.

Dílo je rozčleněno do 14 kapitol, nebereme-li v úvahu Úvod a Závěr. Vzhledem k rozsahu nelze reprodukovat obsah knihy ani v té největší stručnosti, aniž by se recenzent nedopustil jistých zkrácení. Proto jen zcela zřejmě:

V prvé kapitole je podán přehled historie výzkumu bulharského eneolitu, přičemž je zdůrazněn přínos nejvýznamnějších badatelů (B. Popov, V. Mikov, P. Detev, G. Georgiev, D. Zlatarski, B. Nikolov), včetně zahraničních (J. H. Gaul, Je. N. Černých), jejichž fotografie jsou připojeny. V další ze vstupních partií je naznačeno geografické prostředí jakožto základ vývoje prehistorických civilizací 7.—5. tisíciletí př. n. l. na Balkánském poloostrově; terén dnešního Bulharska — prostředník mezi Přední Asií a Podunajím — je pak rozdělen ve smyslu kulturně geografického vývoje eneolitu a eneolitu na řadu dílčích etnokulturních oblastí: Thrákie, SV Bulharsko, západní Příčernomoří, Z Bulharsko, JZ Bulharsko, Rodopy, hraniční oblast s rumunskou Munteníí a nejseverovýchodnější rajón — jižní Bessarabii. Toto velmi podrobné členění je sice v dalším textu respektováno, ale na chronologických tabulkách přehledech práce jen poněkud zjednodušeno (SZ Bulharsko, Thrákie, SV Bulharsko, Z Pířčernomoří). Velmi důležitá 3. kapitola se týká obecné periodizace a absolutní chronologie bulharského eneolitu: H. Todorovová jej dělí na raný (I—III: Građešnica—Marica—Poljanica—Sava/Hamangia), střední a pozdní (I—III: Krivošol/Salcuta—Karanovo VI—Kodžadermen/Gumelnița—Varna); z východu je tato epocha ukončována postupnou invazí stepních elementů, které zahajují přechodnou fázi mezi eneolitem a ranou dobou bronzovou (poněkud specifické pojetí, odlišné od středoevropského, kde invazní elementy koncové fáze eneolitu vyčleňovány do zvláštní historické etapy nebývají). Přehledná výchozí tabulka relativní chronologie jednotlivých zón v rozpětí od konce neolitu po starší bronz včetně je otiskána na tab. 1 (str. 27). Periodizace bulharského eneolitu vychází z početných vertikálních stratigrafií významných tellů (srov. např. přehledný ústřední profil tellu Ovčarovo na obr. 2) a je dnes již ve všech regionech poměrně stabilizována. Absolutní chronologie pak je postavena na četných radiometrických měřeních zvláště berlínské (NDR) laboratoře (M. Quitta); na základě kalibrovaných dat C_{14} spadá bulharský eneolit (Karanovo V—VI) zhruba do 5. tisíciletí (přehledná tabulka na str. 34 ukazuje na relace kalibrované a konvenční radiometrické chronologie s chronologií historickou).

Čtvrtou kapitolou začíná systematika materiální kultury bulharského eneolitu. Je tu podán především dokonale dokumentovaný systém souvrství klíčových tellů nebo jiných sídlišť podle základních zón: Thrákie a Rodopy (Karanovo, Azmaška mogila, Banjata mogila, Bikovo, Devebargan, Ezero, Kirilovo, Mečkur, Račeva mogila, Starozagorski minerální bani, Stara Zagora-okružna bolnica, Čatalka, Junacite, Jasatepe aj.), SV Bulharsko a Pířčernomoří (Goljamo Delčev, Vinica, Ovčarovo, Durankulak, Zaveč, Kodžadermen, Kubrat, Poljanica, Radingrad, Sava, Chotnica aj. lokality, zkoumané zvláště v posledních letech autorkou samotnou) a Z Bulharsko (Brenica, Buchovo, Volna, Gorni Pasarel, Građešnica, Krivošol aj. — v této části Bulharska výzkumy místních plochých nebo špatně čitelných tellů poněkud zaostávají). Intenzita osídlení podle základních úseků eneolitu je v jednotlivých zónách Bulharska vyčíslena statisticky a zachycena na přehledných grafech (obr. 16, tab. 32). V kratší 5. kapitole jsou stručně resumovány výsledky antropologických šetření několika desítek eneolitických skeletů, spec. kraní, pocházejících ze zkoumaných pohřebišť i z ojedinelých pohřbů.

Analýzou jednotlivých eneolitických kultur základních oblastí Bulharska se autorka zabývá v rozsáhlé 6. kapitole. Tato kulturní systematika je výsledkem dlouhodobého výzkumu H. Todorovové samotné i řady dalších odborníků; nepřináší klasifikaci zcela nových, dosud neznámých komplexů (doba základních objevů na tomto poli je již za námi), zato podává dokonale utříděný, dobře fixovaný, mapkami ilustrovaný a grafickými přehledy keramického sortimentu bohatě doplněný pohled na komplikované kulturní poměry bulharského eneolitu. Tento systém je podle (kapitola 14) navázán na širší předasijské, jihovýchodoevropské a středoevropské systémy (srov. velký relativněchronologický přehled na tab. 35, str. 280 až 281). Souhrnně lze konstatovat, že postupem vývoje v eneolitu se vlivem silicích

obchodních kontaktů prosazuje integrační proces, který vede ke zjednodušení kulturních poměrů v mladém eneolitu; vznikají 3 velká centra, vázaná na odpovídající metalogenní provincie: Thrákie, SV Bulharsko a rumunská Muntenie (komplex Kodžadermen—Gumelnița—Karanovo VI) se sjednocují kolem severotráckých rudných ložisek; v Z Bulharsku vzniká společně s rumunskou Oltenií, východním Srbskem a severním Řeckem komplex Krivodol—Salcuța—Bubanj; největšího zrychlení vývoje v oblasti sociálně ekonomické však dosáhl areál černomořského pobřeží s kulturami Varna a Bolgrad, s ústředím kolem jezera Varna s místními metalurgickými centry, produkujícími nejen měděné, ale i zlaté výrobky.

V další obsažné kapitole se autorka zabývá rozvojem výrobních sil bulharského eneolitu; pojednává o konkrétních dokladech zemědělské výroby, sběratelství, dobytčářství, rybolovu, ale také o těžbě kovových rud a nejstarší barevné metalurgii (na obr. 24 je předložen typologický přehled měděných nástrojů v rámci širšího vývoje balkánského eneolitu), o výrobě kamenných (BI a ŠI), kostěných a parohových nástrojů, o dřevozpracovatelské produkci, textilnictví, kožedělné výrobě a konečně o výrobě keramiky, šperků a ozdob a o směně.

Poučná je také 8. kapitola, shrnující problematiku sídlišť a sídlištní architektury. Eneolitická sídliště byla vesměs budována podle jednotného stavebního plánu s přísně dodržovaným systémem vnitřní zástavby; klasickým příkladem toho je dobře prozkoumané souvrství tellu Poljanica, ale i jiných komplexně odkrytých lokalit, jako Ovčarovo, Goljamo Delčevo, Radingrad atd., jejichž plány autorka otiskuje (pl. 26—33) i s názornou rekonstrukcí vzhledu zástavby 1. horizontu tellu Poljanica (obr. 83). Sídliště jsou pravidelně opevněná čtyřúhelnou (obdélníkovou až čtvercovou) fortifikací se 4 vchody z hlavních světových stran; čtvrtě vzniklé protnutím hlavních komunikací jsou pak plánovitě vykryty půdorysy domů typu Megaron. Domy jsou dřevito-hlinité (sloupová nosná konstrukce), na černomořském přimoří se objeví již prvá kamenná architektura (kamenné podezdívky s hlinitými nástavbami), jak to nejlépe ukazuje famózní ostrovní sídliště u Durankulak, okr. Tolbuchino. Každé sídliště má centrální, zpravidla poschoďový dům — palác, sídlo vůdčí osobnosti celé jednotky, zdobený barevnými ornamenty a obsahující často i kultovní atributy. Palác v Durankulak měl neobyčejně velkou rozlohu (166 m²) a zřejmě plnil i funkci „chrámu“.

V 9. kapitole se pokusila H. Todorovová o paleodemografickou rekonstrukci bulharského eneolitu; je to pokus o to aktuálnější, že kromě soudobých obecných demografických modelů pro pravěké populace (srov. např. práce E. Neustupného) se autorka mohla opřít o nesporná výchozí fakta (počty domů na průměrně velkých sídlištích, jejichž rozlohu zprůměrovala na cca 2,5 ha). Předpokládá existenci 19—20 domů na takto ohraničené výměře, 5—6 obyvatel na jeden dům, tj. 100—120 duší na jednu sídlištní fázi, zjednodušeně 100 obyvatel na jedno sídliště (obecně: 40 osob na 1 ha sídlištní plochy). Předpokládá dále existenci asi 1200 eneolitických sídlišť v celém Bulharsku (jde o reálný předpoklad, který vyplývá z důvěrné znalosti sídlištních poměrů, i když konkrétní zmapovaný počet lokalit — mapky č. 5 a 12 a připojený soupis lokalit — tak vysoký není) a asi 60% obydlenost sídlišť v jedné generaci; z toho vychází rámcový počet: 720 současné osídlených lokalit a cca 72 000 duší na jednu generaci (tj. 0,65 obyvatel na 1 km²) bulharského eneolitu (autorka ovšem připouští i vyšší číslo: 100 000 lidí). — S touto zajímavou pasáží souvisí i další kapitola o pohřebištích jakožto historickém a sociologickém prameni poznání, korespondující s kap. 12 o sociální struktuře bulharské eneolitické společnosti: zvláště nekropole u Varny a Durankulak vykazují ostrou sociální diferenciaci pohřbených (hroby bohatě vybavené měděnými, zlatými a spondylovými šperky, pohřby prostých příslušníků občin, hroby vojáků). Všeobecně bohatě vypravované mužské hroby ukazují na patriarchální sociální strukturu.

Velmi poutavá je posléze 11. kapitola o duchovním životě. Jsou tu resumovány pohřební zvyklosti, zejména však je obšírně pojednáno o eneolitickém umění (figurální plastika, předměty kultovního poslání atd.) a nejstarších piktogramech. Bohatá lidská plastika tu tvoří nejdůležitější objekt zájmu, stejně jako známá kultovní scéna z Ovčarova, která asi tvořila vnitřní výbavu „chrámu“, jak o tom byla řeč již výše. Ornamenty jednotlivých předmětů této scény ukazují, že uctívání slunce asi bylo ústředním motivem eneolitických religiózních aktivit; s tím se uvádí do souvislosti také převážná část stojících ženských sošek, zvláště figur s adoračním gestem. Naproti tomu sedící ženské idoly (rozšířené hlavně v SZ Bulharsku) zobrazují zpravidla

starší ženu bez adoračního gesta a mají zřejmě zpodobovat zbožněnou pramatku. Modelace gravidních žen jsou pak uváděny do souvislosti s magií těhotenství a vzácnější, ale pečlivě provedené sošky mužů mají být obrazy heroizovaných členů rodů.

Obě závěrečné kapitoly jsou povítce resumující; 13. přináší nárys osudů eneolitického osídlení země: navázalo na neolitický rozmach započavší někdy koncem 7. tisíciletí a dovedlo ekonomický, kulturní a sociální rozkvět země během 5. tisíciletí na sám vrchol tehdejší evropské civilizace; nebylo mu však dopřáno dalšího pokračování: na přelomu 5./4. tisíciletí jeho vývoj vlivem souhry mnoha okolností, zvláště vlny stepních invazí, končí. Poslední oddíl věnuje autorka postavení Bulharska na konci doby kamenné v Evropě. Z hlediska struktury archeologických kultur od Anatolie až po střední Evropu obsahuje celý neolit a eneolit přehledná synchronizační tabulka, o níž byla řeč výše. Vůdčí postavení země na prahu lidské civilizace je dáno již samotnou geografickou polohou, která umožnila rychlé přenášení ekonomických a kulturních inovací ze samotného předovýchodního centra světového vývoje na plodnou půdu Evropy. Prvofadý význam Bulharska v tomto procesu je nepochybný a archeologicky doložitelný.

Je velkou zásluhou bulharských archeologů, že v nové době význam neolitu a eneolitu své země plně prokázali a evropské veřejnosti také předložili. Kniha H. Todorovové je neocenitelným přínosem evropské prehistorické archeologii nejen tím, že vrcholně památky celé této bohaté oblasti vynikajícím způsobem shrnuje a prezentuje, ale zejména tím, že je s velkým rozhledem, vědeckou soudností a literárním zájemem také zařazuje do širokého řečiště dějin staré jihovýchodní Evropy, zdůrazňujíc přitom ty velké hodnoty, které její země předávala evropské kultuře dále k severu, severovýchodu i severozápadu.

Lze jen litovat, že obě resumé jsou poměrně stručná a ani zdaleka nevystihují velké bohatství základního bulharského textu. Zahraniční, zvláště neslovanští badatelé zřejmě budou netrpělivě očekávat novou verzi díla v některém světovém jazyce.

Vladimír Podborský

Vojtech Budinský-Krička—Ladislav Veliačik, Krásna Ves. Gräberfeld der Laisitzer Kultur, Materialia Archaeologica Slovaca VIII, Nitra 1986, 154 str. včetně 13 tabulek a celkem 35 ob., ruské resumé.

V novém svazku pramenné edice ArÚ SAV v Nitře vychází komplexní materiálová monografie lužického pohřebiště v Krásné Vsi, okr. Topoľčany, z pera zasloužilého nestora slovenské archeologie prof. dr. V. Budinského-Kričky, DrSc., a současného specialisty dr. L. Veliačika, CSc.; autory doplňkových příspěvků jsou M. Stloukal (antropologické analýzy), E. Hajnalová (rozbor uhlíků), V. Němejcová-Pavúková (eneolitická keramika) a I. Cheben (eneolitická ŠI).

Pohřebiště lužického lidu v Krásné Vsi zkoumal v letech 1935, 1936 a 1938 V. Budinský-Krička. Vykopal tu celkem 40 mohyl a 8 plochých hrobů; menší počet plochých hrobů a snad i mohyl byl před výzkumem již zničen. Mimo to se během výkopových prací objevily doklady eneolitického osídlení (ludanická a bošácká skupina).

Nálezová zpráva a popisy inventáře hrobů tvoří prvou z jednotlivých částí knížky. Druhou část naplňuje analýza pohřebního ritu. Dosud největší prozkoumaný mohylník lužické kultury umožnil rozlišit 3 typy mohylových násypů: 1. mohyly s kamenným obvodovým věncem, 2. mohyly s celokamenným příkrovem a 3. menší nesymetrické mohylové násypy ohraničené nanejvýš jedinou linií kamenů. Ploché hroby, tvořící uzavřenou skupinu, naproti tomu kamenné konstrukce zcela postrádaly. Významně zjištění, že mezi mohylami se nenacházely žádné prosté ploché hroby, doplňuje neméně závažný poznatek o pravděpodobném sekundárním zapouštění zárových pohřbů do mohylových pláští. Jinak šlo ve většině případů o žárové urnové pohřby (zcela chyběly hroby jámové), třikrát snad o hroby symbolické (?). Popelnice,